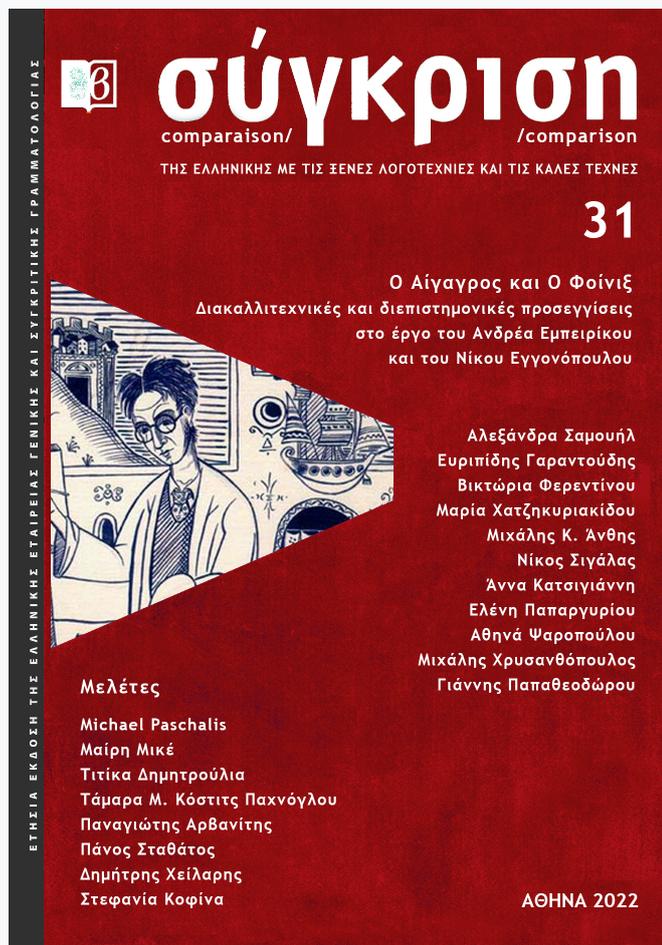

Σύγκριση/Comparaison/Comparison

Τόμ. 31 (2022)

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΑΡΒΑΝΙΤΗΣ, Ο Jean-Paul Sartre και ο Albert Camus στη μετεμφυλιακή Ελλάδα. Στοιχεία για την έμμεση πρόσληψη της ιστορικής τους διαμάχης (1952-1960)

Παναγιώτης Αρβανίτης

doi: [10.12681/comparison.31105](https://doi.org/10.12681/comparison.31105)

Copyright © 2022, Παναγιώτης Αρβανίτης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Αρβανίτης Π. (2022). ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΑΡΒΑΝΙΤΗΣ, Ο Jean-Paul Sartre και ο Albert Camus στη μετεμφυλιακή Ελλάδα. Στοιχεία για την έμμεση πρόσληψη της ιστορικής τους διαμάχης (1952-1960). *Σύγκριση/Comparaison/Comparison*, 31, 198–214. <https://doi.org/10.12681/comparison.31105>

Ο Jean-Paul Sartre και ο Albert Camus στη μετεμφυλιακή Ελλάδα. Στοιχεία για την έμμεση πρόσληψη της ιστορικής τους διαμάχης (1952-1960)

Η προκείμενη μελέτη στόχο έχει να αναδείξει στοιχεία μίας παράλληλης πρόσληψης: αυτής των δύο εμβληματικών γάλλων διανοουμένων της μεταπολεμικής περιόδου, του J-P. Sartre και του Albert Camus, στα συμφραζόμενα του μετεμφυλιακού διχασμού της ελληνικής δεκαετίας του 1950. Από τη μία, η πρόσληψη του Sartre από τον ελληνικό αριστερό τύπο μοιάζει να απορροφά όλους τους κραδασμούς που προκαλούν οι αλληπάλληλες ψυχροπολεμικές κρίσεις στη «δύσκολη φιλία» που έχει συναφθεί μεταξύ του γάλλου διανοούμενου και του κομμουνιστικού κινήματος. Από την άλλη, όσον αφορά στην υποδοχή του Camus, η Αριστερά δείχνει να παραμένει ακλόνητη στην εχθρική της στάση απέναντί του και στη συσχέτισή του με την εγχώρια φιλελεύθερη διάνοηση. Παρά ταύτα, η πιο μετριοπαθής στάση που υιοθετείται συχνά από το νεότευκτο τότε περιοδικό *Επιθεώρηση Τέχνης* (1954-1967), σε συνδυασμό με τη συγκρατημένη αναγνώριση της λογοτεχνικής αξίας των δύο γάλλων συγγραφέων, μας οδηγεί στην υπόθεση ότι –με την έκδοση του λογοτεχνικού περιοδικού της Αριστεράς στα μέσα της δεκαετίας του 1950– η αριστερή κριτική τηρεί πολλές φορές μία διπλή στάση: στο μεν αμιγώς πολιτικό της έντυπο, την *Αυγή*, τηρεί κομματική πειθαρχία και υιοθετεί την ευθυγράμμιση με το επίσημο δόγμα, ενώ στο λογοτεχνικό της όργανο, την *E.T.*, διανοίγεται δειλά στην αρχή, πιο αποφασιστικά στη συνέχεια, ένας μεταιχμακός ορίζοντας, όπου αναδύεται ένας ανανεωτικός αριστερός λόγος που αποφεύγει τον φανατισμό και την απόλυτη κομματική ταύτιση. Συν τοις άλλοις, με την πολύκροτη επίσκεψη του Camus στην Ελλάδα, το 1955, αναδεικνύονται οι αποκλίσεις μεταξύ της αριστερής πρόσληψης του Sartre στη μετεμφυλιακή Ελλάδα και της αντίστοιχης του Camus, ενώ διαμορφώνονται και οι όροι της έμμεσης πρόσληψης της ιστορικής τους διαμάχης. Επιπλέον, τα επιχειρήματα που υιοθετούν οι αριστεροί κριτικοί ενάντια στον τελευταίο θα έλεγε κανείς πως εκκινούν όχι μόνον από την αμιγώς μαρξιστική σκέψη, αλλά επίσης από τις κριτικές θέσεις των Sartre και Jeanson που ανέπτυξαν στην ιστορική τους διαμάχη με τον Camus. Το γεγονός της βράβευσης του Camus με το Νόμπελ, το 1957, επικαιροποιεί εκ νέου τη διαμάχη του με τον Sartre, διαμορφώνοντας τους όρους της ιδεολογικά φορτισμένης υποδοχής των δύο διανοουμένων στο ελληνικό μετεμφυλιακό πεδίο.

1. Sartre και Camus: η ιστορική διαμάχη

Mon cher Camus,

Notre amitié n'était pas facile mais je la regretterai. Si vous la rompez aujourd'hui, c'est sans doute qu'elle devait se rompre. Beaucoup de choses nous rapprochaient, peu nous séparaient. Mais ce peu était encore trop: l'amitié, elle aussi, tend à devenir totalitaire; il faut l'accord en tout ou la brouille, et les sans-parti eux-mêmes se comportent en militants de partis imaginaires...

[J-P. Sartre, 1952] (Sartre, 1964, 90).

Όταν ο Jean-Paul Sartre αντεπιστέλλει τις παραπάνω φράσεις στον επί εννέα έτη συνοδοιπόρο του Albert Camus –τον «τελευταίο καλό φίλο» όπως θα εκμυστηρευτεί αργότερα (Aronson, 2002, 23)– δημοσιευμένες στο περιοδικό του *Les Temps Modernes*, στις αρχές Σεπτεμβρίου 1952, γνωρίζει πως το «λίγο» που τους χώριζε ήταν πλέον «πάρα πολύ», ώστε η «δύσκολη φιλία» τους να φτάσει στα όριά της και αυτά δεν ήταν άλλα από τα συμπαγή όρια που έθετε στις πολιτικές και διαπροσωπικές σχέσεις –ακόμα και μεταξύ ανένταχτων «militants»– το Σιδηρούν Παραπέτασμα του Ψυχρού Πολέμου. Αν η αφορμή για την –κατά τον Ronald Aronson (2005β, 302)– «σημαντικότερη διανοητική διαμάχη του εικοστού αιώνα» υπήρξε η έκδοση του βιβλίου του Camus *Ο επαναστατημένος άνθρωπος [L'Homme révolté]* (1951) και η συνακόλουθη αρνητική βιβλιοκρισία του νεοφώτιστου τότε συνεργάτη του Sartre, Francis Jeanson, το εν πολλοίς «τρίτο πρόσωπο της ιστορίας» (Aronson, 2002), δημοσιευμένη, αρκετούς μήνες αργότερα, τον Μάιο του 1952, στις στήλες του περιοδικού *Les Temps Modernes* με τον, αν μη τι άλλο, προκλητικό τίτλο «Albert Camus ou l'âme révoltée» (Jeanson, 1952), η βαθύτερη αιτία ήταν οι αντιδιαμετρικά αντίθετες και πλέον ασυμβίβαστες θέσεις των δύο δημοφιλών διανοουμένων απέναντι στο ζήτημα της πολιτικής βίας και ειδικά του κομμουνισμού (Aronson, 2005β, 302).

Εντούτοις, η έκταση της αντιπαράθεσης δεν μπορεί να προσεγγιστεί αποκλειστικά ως μία περιορισμένη προσωπική σύγκρουση δύο αντικρουόμενων, «περιέργως αμφιταλαντευόμενων», φιλοσοφικών στάσεων απέναντι στη βία (Santoni, 2003). Θα πρέπει να ιδωθεί μέσα στο διχαστικό ψυχροπολεμικό κλίμα, το οποίο, ήδη από το 1947, με την εξαγγελία του Δόγματος Τρούμαν, είχε εγκαινιάσει μακρά περίοδο ανταγωνιστικής πόλωσης (Aronson, 2005α, 99), που ώθησε τελικά τους δύο πρωταγωνιστές της διαμάχης όχι μόνο να προδώσουν τη διανοητική ανεξαρτησία και τον «τρίτο δρόμο» που επικαλούνταν αμφότεροι τα αμέσως προηγούμενα χρόνια και να υιοθετήσουν ασμένως τον μανιχαϊσμό της περιόδου, αλλά να γίνουν οι «διανοητικοί και ηθικοί ηγέτες» των δύο αντιμαχόμενων πλευρών, ενσαρκώνοντας προσωπικά οι δυο τους την παγκόσμια ιστορική αντιπαράθεση μεταξύ των δύο μειζόνων ιδεολογικών ανταγωνιστών» (Aronson, 2005α, 2): ο μεν Camus καταγγέλλοντας την επαναστατική βία και τα σοβιετικά στρατόπεδα εργασίας, ο δε Sartre καταδικάζοντας τη δομική βία των κοινωνικών συστημάτων που είναι βασισμένα στην ανισότητα και την ιμπεριαλιστική-αποικιοκρατική βία της Δύσης (Aronson, 2005α, 130). «Η μεταπολεμική περίοδος είχε μόλις τελειώσει», θα αποφανθεί η Simone de Beauvoir «τέλος πια οι αναβολές, δεν υπήρχε πλέον χώρος για συμβιβασμούς, ο καθένας ήταν υποχρεωμένος να πάρει μία ξεκάθαρη θέση» (Aronson, 2005α, 116).

Στο επίμαχο βιβλίο, που προκάλεσε την έκρηξη των υποβοσκουσών αντιθέσεων που τον χώριζαν με τον Sartre, ο Camus θα συνεχίσει το νήμα της προγενέστερης σκέψης του, όπως αυτή είχε αποτυπωθεί εννέα χρόνια νωρίτερα στο φιλοσοφικό του δοκίμιο *Ο μύθος του Σίσυφου [Le mythe de Sisiphe]* (1942), όπου θεματοποιούσε φιλοσοφικά το παράλογο και την αυτοκτονία. Στον *Επαναστατημένο άνθρωπο [L'Homme révolté]* προβάλλει τον φόνο ως το κεντρικό φιλοσοφικό ζήτημα της σύγχρονης εποχής και, συγκεκριμένα, τη συστηματική δολοφονία χιλιάδων ανθρώπων, η οποία νομιμοποιείται ηθικά και πολιτικά από τις ολοκληρωτικές ιδεολογίες, εξισώνοντας ναζισμό και κομμουνισμό. Επιπλέον, κάνοντας έμμεση κριτική στην αντι-ουσιοκρατική θέση του σαρτρικού υπαρξισμού (αναφερόμενος γενικά στη «σύγχρονη σκέψη» χωρίς να αναφέρει ουδεμία φορά το όνομα του Sartre στο βιβλίο) υπερασπίζεται την ύπαρξη μιας ουσιώδους κοι-

νής ανθρώπινης αξίας, χωρίς την οποία οι άνθρωποι δεν μπορούν να αναγνωριστούν μεταξύ τους (Camus, 1971, 30). Παρ' όλα αυτά, τα πυρά των Jeanson και Sartre δεν θα επικεντρωθούν τόσο στο ουσιοκρατικό σκέλος της τοποθέτησης του Camus, όσο στο μείζον ζήτημα που προκύπτει όταν ο τελευταίος περνά «αντιϊστορικά» από τη μεταφυσική στην ιστορική εξέγερση, ταυτίζοντας την τελευταία με την επανάσταση, τον πολιτικό κυνισμό και τον ηθικό μηδενισμό (Santoni, 2003, 105). Δαιμονοποιώντας την «ιστορία» και επικαλούμενος το περίφημο «μεσογειακό μέτρο» (στο οποίο θα αναφερθούν ειρωνικά αμφοτέρωι οι Jeanson και Sartre), ο Camus, σύμφωνα με τους επικριτές του, αποδεικνύεται ιδεαλιστής, παραγνωρίζοντας τα συγκεκριμένα οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα που θέτει η ιστορία και την ανάγκη των βίαιων επαναστατικών μέσων για τον δίκαιο μετασχηματισμό της κοινωνίας (Santoni, 2003, 120-1). Οι ηθικές επιταγές που εκφράζει δεν είναι άλλο, κατά τον Sartre, από αφ' υψηλού «εξιδανικεύσεις» («idéalisations») των υλικών αναγκών (Santoni, 2003, 127), ενώ η κριτική του στα στρατόπεδα συγκέντρωσης ταυτίζεται με την αντικομμουνιστική προπαγάνδα του αστικού Τύπου. Από την άλλη, το επιχείρημα του Camus είναι σαφές: πώς ο υπαρξισμός, φιλοσοφία της ελευθερίας, εναγκαλίζεται την αναγκαιότητα και μέσω της «θεοποιημένης» («divinisée») Ιστορίας έρχεται να συνηγορήσει υπέρ του σταλινισμού (Aronson, 2005α, 147); Όπως σημειώνει ο Santoni (2003, 123-4):

Οι γραμμές είχαν πλέον χαραχτεί –και μάλιστα με τρόπο δριμύ–. [...] Η βία, η επανάσταση, ο φόνος, η σχέση μέσων και σκοπών, η πίστη στο Κόμμα, η συγκεκριμένη ή/και διανοητική στράτευση στους αγώνες της εποχής, ο ρόλος και το νόημα της ιστορίας, ο Ψυχρός Πόλεμος, ο αστικός καπιταλισμός και ο κομμουνισμός, η πάλη των τάξεων, ο τρόπος προσέγγισης του σταλινισμού και του ολοκληρωτισμού, η βία των σοβιετικών στρατοπέδων εργασίας – όλα αποτελούσαν πτυχές ενός αστερισμού ζητημάτων τα οποία θα απασχολούσαν αμφοτέρωι στο φιλοσοφικό, πολιτικό και λογοτεχνικό έργο τους της κατοπινής περιόδου. *Ο επαναστατημένος Άνθρωπος* του Camus έφερε απλώς την ολοένα αυξανόμενη διάσταση ορισμένων απόψεών τους σε κορύφωση.

Και το σημαντικότερο: όλα μοιάζουν να διαμορφώνουν τις προϋποθέσεις μιας αμοιβαίας απώθησης που οδηγεί τους δύο πάλαι ποτέ φίλους στα δύο άκρα της δυαδικής πόλωσης του ψυχροπολεμικού πεδίου, ως εάν ο ένας να αυτοπροσδιορίζεται συμπληρωματικά και αντιπαραθετικά ως προς τον άλλο: ο μεν Camus, καταγγέλλοντας όλο και περισσότερο την «ηθικά μηδενιστική» επαναστατική βία, ο δε Sartre ορίζοντας την τελευταία ως τον «θετικό ανθρωπισμό» της καταπιεζόμενης εργατικής τάξης έναντι των καταπιεστών της (Aronson, 2005α, 129). Επιπλέον, η εν λόγω διαμάχη εγκαινιάζει μία «δραματική μεταστροφή» των πολιτικών θέσεων του Sartre (Aronson, 2005α, 165) καθώς και την επίσημη είσοδό του στην εμβληματική περίοδο «συνοδοιοπορίας» του με το Κ.Κ.Γ., την οποία ο Thomas Flynn (2012, 237-239; 2014, 299-303) στη φιλοσοφική του βιογραφία για τον Sartre αποκαλεί χαρακτηριστικά «παραπλανημένη φαντασία» (misplaced / misdirected imaginary). Είναι η περίοδος στην οποία, αναζητώντας να βρει διέξοδο στο δυσεπίλυτο ηθικό ζήτημα της σχέσης μέσων και σκοπών, θα υιοθετήσει, εντέλει, έναν «αμοραλιστικό πολιτικό ρεαλισμό» (Flynn, 2014, 284),

«υλιστική εκδοχή» της ηθικής φιλοσοφίας του, σύμφωνα με τον ίδιο. Με αυτόν τον τρόπο, χάνει μία σειρά από εμβληματικές φιλίες, όπως αυτές των Raymond Aron, Albert Camus, Claude Lefort και Maurice Merleau-Ponty, κερδίζοντας, όμως, από την άλλη, τη θέση του εξέχοντος συνοδοιπόρου του Κ.Κ.Γ., αρχικά με την ενεργή εμπλοκή του στην «υπόθεση Henri Martin», κυρίως, όμως, μετά τον Ιούλιο του 1952, όταν δημοσιεύει το εκτενές δοκίμιο *Les Communistes et la paix*, το κατεξοχήν αντι-αντικομμουνιστικό μανιφέστο του, το οποίο τον καθιστά αδιαμφισβήτητο ηγέτη της ανεξάρτητης φιλο-κομμουνιστικής Αριστεράς τόσο εντός όσο και εκτός γαλλικών συνόρων (Aronson, 2005α, 137).

Μετά την πρόσφατη διαμάχη του με τον Camus, όπως σημειώνει ο Aronson (2005α, 166), η σχέση του με το Κόμμα «είχε κερδίσει πόντους», επιφορτίζοντάς τον με έναν νέο ρόλο, στο πλαίσιο του οποίου, ο Sartre θα πραγματοποιήσει ορισμένα ταξίδια, με τα οποία θα επικυρώσει επίσημα τη συνοδοιπορία του με το Κ.Κ.Γ. Τον Μάιο-Ιούνιο του 1954 θα κάνει την πρώτη του επίσκεψη στη Σοβιετική Ένωση. Επιστρέφοντας στο Παρίσι θα πλέξει το εγκώμιο στο σοβιετικό καθεστώς, δημοσιεύοντας ένα άρθρο στην εφημερίδα *Libération* (15.7.1954), στο οποίο ομολογεί πως το ταξίδι στην Ε.Σ.Σ.Δ. του είχε αφήσει τις καλύτερες εντυπώσεις σχετικά με το βιοτικό επίπεδο των Σοβιετικών, τη δημοκρατία και την ελευθερία του λόγου των διανοουμένων στη σοβιετική κοινωνία (Flynn, 2014, 303).

Πρώτο από αυτά τα ταξίδια υπήρξε η επίσημη συμμετοχή του στο Διεθνές Συνέδριο της Βιέννης (12-19.12.1952), το οποίο αποτελούσε μέρος της στρατηγικής του Stalin για τη δημιουργία ενός διεθνούς κινήματος ενάντια στον πυρηνικό πόλεμο και υπέρ της ειρηνικής συνύπαρξης, αλλά και της ευρύτερης προσπάθειας της σοβιετικής ηγεσίας για ανασκευή της δυτικής αντικομμουνιστικής προπαγάνδας περί περιορισμένης ελευθερίας του λόγου των διανοουμένων στη Σοβιετική Ένωση. Όπως είναι λογικό, φτάνοντας στη Βιέννη, ο Sartre έγινε ο «σταρ του Συνεδρίου» (Aronson, 2005α, 167), ενώ ο ίδιος, αναφερόμενος στην αισιοδοξία που του ενέπνευσε, θα το συμπεριλάβει αργότερα –μαζί με το Λαϊκό Μέτωπο και την Απελευθέρωση– στα «τρία σημαντικότερα συμβάντα της ζωής του» (Aronson, 2005α, 168; Flynn, 2014, 303.). Παρά ταύτα, όταν του ζητήθηκε η άδεια να παιχτεί το θεατρικό του έργο *Τα βρώμικα χέρια* [*Les mains sales*] κατά τη διάρκεια του Συνεδρίου, αρνήθηκε, διαχωρίζοντας με διπλωματικό τρόπο το λογοτεχνικό του έργο από την πολιτική του δράση. Δύο χρόνια αργότερα, θα αιτιολογήσει την άρνησή του ως εξής: «Το έργο μου έχει μετατραπεί σε πολιτικό πεδίο μάχης, ένα όργανο πολιτικής προπαγάνδας. Στην παρούσα τεταμένη ατμόσφαιρα, παρουσιάζοντάς το σε ευαίσθητα σημεία-κλειδιά, όπως η Βιέννη ή το Βερολίνο, δεν θεωρώ ότι μπορεί να υπηρετήσει τον σκοπό της ειρήνης» (Cottat & Rybalka, 1985, 191). Ο διαχωρισμός του φιλοκομμουνιστή συνοδοιπόρου, από τη μία, και του ανεξάρτητου συγγραφέα, από την άλλη, θα αποτελέσει σταθερό μοτίβο της «αμοιβαίας νομιμότητας» και της «ελεύθερης συναίνεσης» που έχει συνάψει με το Κόμμα (Bourdieu, 2006, 325), μοτίβο που θα υιοθετήσει και η ελληνική Αριστερά στη δημόσια διαχείριση της «δύσκολης φιλίας» της με τον Γάλλο υπαρξιστή την περίοδο που εξετάζουμε.

2. Ο Sartre και η ελληνική Αριστερά: μια «δύσκολη φιλία»

Εάν τον Οκτώβριο του 1952, στις στήλες της *Αυγής*, ο υπαρξισμός αποκαλείται «ψυχοπαθολογία», «φιλοσοφία εκφυλισμένη», «μισανθρωπική», «όπλο του ιμπεριαλισμού» και ο Sartre, αντίστοιχα, τοποθετείται στους «αντιδραστικούς συγγραφείς», οι οποίοι προσπαθούν να «δυσφημήσουν τον αγώνα εναντίον του φασισμού, την επαναστατική πάλη των εργαζομένων για τον σοσιαλισμό» και «τον προοδευτικό αγώνα της ανθρωπότητας για την ειρήνη και τη δημοκρατία» (*Αυγή*, 5.10.1952), λίγους μήνες αργότερα το σκηνικό της πρόσληψης του Sartre από την ελληνική Αριστερά θα μεταστραφεί άρδην: τον Ιανουάριο του 1953, με αφορμή το προαναφερθέν Συνέδριο της Βιέννης, συστήνεται για πρώτη φορά στους αναγνώστες της *Αυγής* το «προοδευτικό» πρόσωπο του γάλλου υπαρξιστή, η κριτική πρόσληψη του οποίου υιοθετεί πλέον διπλή τακτική: παρουσιάζοντας τον Sartre άλλοτε ως εκπρόσωπο της «παρακμής» και άλλοτε ως σύμμαχο της «προόδου».

Η επίσημη συμμετοχή του Sartre στο Συνέδριο της Βιέννης, ως μοναδικού εκπροσώπου εκ μέρους της μη κομμουνιστικής γαλλικής διανόησης, αποτέλεσε, όπως αναφέραμε, το εναρκτήριο λάκτισμα για τον νέο ρόλο του ως διεθνούς εμβέλειας ηγέτη της ανεξάρτητης φιλοκομμουνιστικής Αριστεράς. Σε τρία συναπτά δημοσιεύματα, η *Αυγή* θα παρουσιάσει στο ελληνικό κοινό ολόκληρη την ομιλία του στο Συνέδριο της Βιέννης, που έλαβε χώρα τον Δεκέμβριο του περασμένου έτους, με τίτλο «Ο Ζαν Πωλ Σαρτρ για την ειρήνη», εγκαινιάζοντας, κατά αυτόν τον τρόπο, την ελληνική εκδοχή της «συνοδοιοπορίας» του γάλλου διανοούμενου με το προοδευτικό κίνημα και τον αγώνα για την ειρήνη. Τον επόμενο μήνα, η *Αυγή* θα δημοσιεύσει εκ νέου κείμενο του Sartre (*Αυγή*, 22.2.1953), στο οποίο ο γάλλος συγγραφέας προβαίνει σε έναν θετικό απολογισμό του Συνεδρίου, όπως υποδεικνύει ο τίτλος του δημοσιεύματος: «Το διεθνές συνέδριο της Βιέννης αποτέλούσε την ενσάρκωση της ίδιας της ειρήνης (άρθρον του γάλλου συγγραφέα Ζαν-Πωλ Σαρτρ)». Το εν λόγω άρθρο, όπως αναφέρει η *Αυγή* (22.2.1953), απαντά κατά κύριο λόγο στις συκοφαντίες των «αντιδραστικών εφημερίδων» που «προσπάθησαν να εμπνεύσουν τη δυσπιστία» σχετικά με την ελευθερία του λόγου στο Συνέδριο. Στα κατοπινά χρόνια, θα υπάρξουν ανάλογα ευμενή δημοσιεύματα στις στήλες της *Αυγής* σχετικά με την πολιτική δράση του Sartre ως «αντικειμενικού συμμάχου του προοδευτικού κινήματος», ενώ αρκετά συχνά θα δημοσιευτούν ομιλίες, συνεντεύξεις, παρεμβάσεις, εκκλήσεις, δηλώσεις και σχόλιά του, συμβάλλοντας στην προώθηση των πρώτων οικειώσεων της ελληνικής Αριστεράς με το «προοδευτικό» πρόσωπο του στρατευμένου διανοούμενου και στον επαναπροσδιορισμό του «ειδικού» ρόλου των διανοουμένων στις θεωρητικές αναζητήσεις της κομμουνιστικής πολιτικής. Επιπλέον, πέραν των θεωρητικών οικειώσεων, ο Sartre θα επισκεφθεί την Ελλάδα δύο φορές μετά το 1955, όπως μας πληροφορεί η *Αυγή* (23.10.1964) σε άρθρο της με αφορμή τη βράβευσή του με το Νομπέλ Λογοτεχνίας, ενώ τη δεύτερη φορά, στις 9 Αυγούστου 1956, θα βρεθεί «ινκόγκνιτο» στην Αθήνα και θα συναντηθεί με εξέχοντες εκπροσώπους της αριστερής ελληνικής διανόησης.

Εντούτοις, παρά τις παραπάνω θετικές οικειώσεις, δεν λείπουν οι παλιωδίες και οι αμφιθυμίες, ειδικά όταν γίνεται λόγος για το «υπαρξιστικό» παρελθόν και το πρώιμο «πεσιμιστικό» του έργο. Συγκεκριμένα, η υποδοχή του σαρτρικού θεάτρου εγκαινιάζεται το 1948 και παρουσιάζει ιδιαίτερη δυναμική τα επόμενα χρόνια, γεγονός που οδηγεί στην πύκνωση της γνωριμίας με το υ-

παρξιακό θέατρο. Σύμφωνα με τον Πούχνερ (1999, 152), η βαθμιαία πρόσληψη του υπαρξιακού θεάτρου, το θεματογραφικό υπόβαθρο του οποίου συνδέεται άμεσα με την Κατοχή και την Αντίσταση, ειδικά στην περίπτωση του Sartre, «επιταχύνει την αποδοχή του και αμβλύνει κάπως τις αντιδράσεις για την προκλητικότητα και την υπαρξιστική αθεΐα των έργων του». Η αριστερή δε υποδοχή του σαρτρικού θεάτρου δείχνει να αμφιρρέπει ανάμεσα στην ευνοϊκή δεξίωση των πολιτικών προταγμάτων του «συνοδοιπόρου» Sartre και τη σταθερή δυσφορία απέναντι στο πρώιμο υπαρξιστικό του έργο. Για παράδειγμα, όταν παρουσιάζεται το *Κεκλεισμένων των θυρών* [*Huis clos*] στο Θέατρο Τέχνης το 1955, ο Γεράσιμος Σταύρου θα δημοσιεύσει δύο κριτικές για το εν λόγω έργο, στην *Αυγή* και την *E.T.*. Από τις στήλες της *Αυγής*, θα αναφερθεί στον «ασυμβίβαστο» με την κατοπινή προοδευτική μεταστροφή του – «παρακμιακό» πυρήνα του σαρτρικού έργου, που επέλεξε όψιμα να παρουσιάσει το Θέατρο Τέχνης. Σύμφωνα με τον Σταύρου (1955α), το έργο εμφορείται από τις πρώιμες πεσιμιστικές «θεωρίες» του «ηγέτη του Υπαρξισμού», με τις οποίες, όπως επισημαίνεται, «αμφιβάλλουμε αν θα συμφωνεί σήμερα» και ο ίδιος, καθώς «μία τόσο απαισιόδοξη άποψη για τη ζωή [...] δεν συμβιβάζεται με την θερμότατη έκκλησή του στους λαούς για την περιφρούρηση της παγκόσμιας ειρήνης».

Σε ανάλογο κλίμα κινείται η κριτική του για το ίδιο έργο στην *E.T.*. Αφού τονίζει το «ανεπίκαιρο» της επιλογής του Θεάτρου Τέχνης να παρουσιάσει το «ξεπερασμένο» θεατρικό έργο του Sartre, προβαίνει σε μία αρνητική αποτίμηση του «κινήματος του υπαρξισμού», κάνοντας αναφορά στη «γελοιοποιημένη» ελληνική εκδοχή του (υπονοώντας την «Ιπτάμενη Παράγκα του Σίμου»). Επιπλέον, εστιάζει εκ νέου στην προοδευτική «στροφή» του Sartre, διακρίνοντάς την από την απαισιοδοξία του προγενέστερου έργου του, καθώς «ο ίδιος ο Σαρτρ σήμερα, έγινε φλογερός υπερασπιστής της ειρηνικής συνεργασίας των ανθρώπων, κάτι που θέλει μάλλον να το αποκλείσει το “Κεκλεισμένων των θυρών”, περιορισμένο αυστηρά να κοιτάζει μόνο τις αρνητικές πλευρές της ζωής, ειδικών μάλιστα περιπτώσεων» (Σταύρου, 1955β). Ο Σταύρου μοιάζει να είναι ενήμερος σχετικά με τις πρόσφατες κινήσεις διπλωματικού τύπου του Sartre, οι οποίες στόχευαν στον αποκλεισμό της πολιτικής χρήσης του θεατρικού έργου *Τα βρώμικα χέρια* [*Les mains sales*] στην υπηρεσία της «αντικομμουνιστικής προπαγάνδας».

Συν τοις άλλοις, υπενθυμίζει στους αναγνώστες την περίφημη επιστολή του Sartre που δημοσιεύτηκε το 1947 στο περιοδικό *Τετράδιο*, όπου ο γάλλος διανοούμενος σπεύδει να διαφωτίσει το ελληνικό κοινό πως το έργο αυτό «δεν παρουσιάζει παρά την απαισιόδοξη μόνο πλευρά των σχέσεων ανάμεσα στους ανθρώπους», ενώ το όψιμο έργο του εμφορείται από ένα πιο αισιόδοξο μήνυμα. Ο κριτικός της Αριστεράς, χωρίς να παραγνωρίζει, πάντως, τις δραματουργικές ικανότητες του Sartre, υπογραμμίζει την πρωιμότητα του εν λόγω έργου, το οποίο, όχι μόνο από άποψη περιεχομένου αλλά και της μορφής, ανάγεται στις πρώτες προσπάθειες του γάλλου υπαρξιστή να δραματοποιήσει τις φιλοσοφικές ιδέες του, κάτι όμως που, σύμφωνα με τον Σταύρου, δεν κατορθώνει επιτυχώς, καθώς οι φιλοσοφικές του θεωρίες «κυριάρχησαν ολοφάνερα» σε βάρος της «μορφής». Παρά τις ενστάσεις, πάντως, ο Sartre, ως «φλογερός υπερασπιστής της ειρηνικής συνεργασίας των ανθρώπων», χαίρει της εκτίμησης του αρθρογράφου (Σταύρου, 1955β, 234).

Εάν, όμως, η ελληνική αριστερή κριτική παραμένει αρνητικώς διακείμενη απέναντι στο πρώιμο σαρτρικό έργο, δεν συμβαίνει το ίδιο με το κατοπινό του, καθώς τον Ιούνιο του 1955 θα αναγγελθεί από τις στήλες της *Αυγής* το «νέο

προοδευτικό έργο» του, *Νεκράσσοφ* [Nekrassov], η περίφημη πολιτική σάτιρα με την οποία ο γάλλος συγγραφέας στρέφεται ενάντια στο «κυνήγι μαγισσών» της περιόδου του «Μακαρθισμού» στην Αμερική των αρχών της δεκαετίας του 1950 (O'Donohoe, 2005, 190). Πρόκειται για το «αντι-αντικομμουνιστικό» θεατρικό του έργο που –σε συνδυασμό με την ομιλία του στο Παγκόσμιο Συμβούλιο για την Ειρήνη στο Βερολίνο (Μάιος 1954), την πρώτη του επίσκεψη στην Ε.Σ.Σ.Δ. (Ιούνιος 1954) και την ανάληψη της θέσης του αντιπροέδρου της Γαλλοσοβιετικής Ένωσης τον Δεκέμβρη του ίδιου έτους– επικυρώνει εκ νέου την πολιτική «συνοδοιοπορία» του με το ανατολικό μπλοκ του Ψυχρού Πολέμου (O'Donohoe, 2005, 188). Επιπλέον, η πρόσληψη του Sartre από την παράταξη της Αριστεράς, όπως είναι εύλογο, υφίσταται όλους τους κραδασμούς που προκαλούν οι αλληπάλληλες ψυχροπολεμικές κρίσεις στη «δύσκολη φιλία» που έχει συναφθεί μεταξύ κομμουνιστικού κινήματος και Sartre. Δείγματος χάριν, η ψύχρανση των σχέσεων του Sartre με το κομμουνιστικό κίνημα εξαιτίας της σοβιετικής εισβολής στην Ουγγαρία το 1956 (Flynn, 2014, 303-4) θα τύχει αρνητικής υποδοχής από τον ανταποκριτή της *E.T.* στη Γαλλία, Ανδρέα Κέδρο, ο οποίος συμπεριλαμβάνει τη στάση του Sartre στην «αντισοβιετική αντι-κομμουνιστική καμπάνια» (1957α, 205), ενώ η αντίδραση της *Αυγής* στην αντίθεση του Sartre στη σοβιετική εισβολή θα περιοριστεί στη δημοσίευση της απάντησης των σοβιετικών συγγραφέων στις επικρίσεις του.

Εντούτοις, η αντιπαράθεση με τη φιλοσοφία του υπαρξισμού, την οποία η αριστερή κριτική εξορίζει συλλήβδην στην επικράτεια της αστικής «παρακμής» και της «αντιδραστικής» σκέψης, δεν χαρακτηρίζεται από τις παραπάνω αμφιθυμίες. Ο επιθετικός τόνος των άρθρων των Θεοδωρίδη (1954), Βουρνά (1955) και Μπούμη-Παππά (1956) ενάντια στον Sartre –και στη φιλοσοφία του υπαρξισμού εν γένει– μοιάζει να ταυτίζει συστηματικά το φιλοσοφικό ρεύμα του υπαρξισμού με την «αντίδραση» και ενίοτε με τον ναζισμό, επαναλαμβάνοντας κατά γράμμα την τακτική της σταλινικής επίθεσης που δέχθηκε ο Sartre από τους γάλλους κομμουνιστές την προηγούμενη δεκαετία. Παρότι οι θεωρητικές προσεγγίσεις της αριστερής κριτικής δεν χαρακτηρίζονται την περίοδο αυτή από μία ευθύγραμμη ή ενιαία τοποθέτηση, ο αριστερός λόγος δείχνει, πάντως, να συνδέει σταθερά το ρεύμα του υπαρξισμού με την «παρακμή». Συγκεκριμένα, ο Μάρκος Αυγέρης (1956, 11), υπερασπιζόμενος τις θέσεις της μαρξιστικής «ορθοδοξίας», θα κάνει άμεση σύνδεση του «πεσσιμισμού» της ελληνικής (αστικής) ποίησης με τις ευρέως διαδεδομένες στους «κόλπους της αστικής διάνοησης» ιδέες του υπαρξισμού, οι οποίες «εκφράζουν καταστάσεις και ψυχολογίες ενός κόσμου εξαντλημένου, του αστικού». Αν όμως η ελληνική εκδοχή της σαρτρικής «συνοδοιοπορίας» υφίσταται τους κραδασμούς μίας «δύσκολης» φιλίας, η οποία, παρ' όλα αυτά, εξασφαλίζει στον «προνομιούχο παρία» Sartre την «πλήρη ελευθερία μιας εκλεκτικής προσχώρησης» (Bourdieu, 2006, 325), στην περίπτωση του έτερου της διαμάχης, τα πράγματα θα ακολουθήσουν διαφορετική τροχιά. Όταν η ελληνική διάνοηση θα υποδεχτεί τον Απρίλιο του 1955 τον Albert Camus στη μετεμφυλιακή Αθήνα, η επίσκεψή του θα προκαλέσει πολυάριθμες αντιδράσεις, αντανακλώντας το τεταμένο κλίμα της ψυχροπολεμικής πόλωσης.

3. «Το μέλλον του ευρωπαϊκού πολιτισμού»: ο Camus στη μετεμφυλιακή Αθήνα

Το 1955, χρονιά που μεταφράζονται για πρώτη φορά στα ελληνικά ο *Ξένος* [*L'Étranger*] και η *Πανούκλα* [*La Peste*], θα μπορούσε κάλλιστα να θεωρηθεί έτος θαυματουργό όσον αφορά την ελληνική πρόσληψη του Albert Camus, γεγονός που επισφραγίζεται θριαμβευτικά με την πολύκροτη επίσκεψη του γάλλου συγγραφέα στην Ελλάδα τον Απρίλιο της ίδιας χρονιάς. Όπως αναφέρει η Ξένη Μπαλωτή (1990, 1536-7), «ο A. Camus ήρθε στην Αθήνα στις 26 Απριλίου 1955, προσκεκλημένος του προέδρου της Ελληνογαλλικής Πνευματικής Ένωσης, ψυχιάτρου Άγγελου Κατακουζηνού, για να δώσει μία διάλεξη στο Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών πραγματοποιώντας ταυτόχρονα την παλιά του επιθυμία να επισκεφτεί την Ελλάδα». Κατά την παραμονή του στην Αθήνα έδωσε δύο διαλέξεις: μία στον φιλολογικό σύλλογο «Παρνασσός» περί του «Συγχρόνου Θεάτρου» και μία στο Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών με θέμα «Το μέλλον του ευρωπαϊκού πολιτισμού» (Μπαλωτή, 1990). Η συζήτηση με τον επίτιμο καλεσμένο στο Γαλλικό Ινστιτούτο θα λάβει χώρα στις 28 Απριλίου 1955, με συνομιλητές διακεκριμένους εκπροσώπους της πνευματικής ελίτ του ευρύτερα φιλελεύθερου χώρου (Ε. Παπανούτσος, Κ. Τσάτσος, Γ. Θεοτοκάς, Φ. Βεγλερής, Ν. Χατζηκυριάκος-Γκίκας).

Παρότι το θέμα της συζήτησης φαντάζει άκαιρο σε σχέση με την περιρρέουσα πολιτική ατμόσφαιρα της μετεμφυλιακής Ελλάδας, τόσο οι εισηγήσεις των ελλήνων διανοουμένων όσο και οι απαντήσεις του γάλλου συγγραφέα αποτυπώνουν εύληπτα το ψυχροπολεμικό κλίμα της περιόδου, προσπαθώντας μέσα στο δυαδικό πλέγμα Δύσης και Ανατολής να υφάνουν το νήμα της «μέσης οδού»: ήτοι του περίφημου «μεσογειακού μέτρου», για το οποίο είχε κατηγορηθεί ο Camus από τους Sartre και Jeanson στη μεταξύ τους διαμάχη. Κάνοντας έμμεση αναφορά στην παραπάνω διαμάχη, ο Camus θα υπερθεματίσει υπέρ του «ελληνικού μέτρου», το οποίο δεν είναι η «διαβολική αστική μετριοπάθεια» για την οποία τον κατηγορούν οι «μαρξίζοντες» συμπατριώτες του, δεν συνιστά άρνηση ή λύση της αντίφασης, αλλά αναγνώρισή της και απόφαση να παραμείνει κανείς σε αυτήν. Κατ' αυτόν τον τρόπο, παίρνει αποστάσεις και από τα δύο αντίπαλα στρατόπεδα του Ψυχρού Πολέμου. Η πολιτική τοποθέτηση του Camus, συνεπής με την πάγια θέση του περί «μέσης οδού», αναδεικνύει τα ζητήματα που τον χωρίζουν από τον Sartre και τους μαρξιστές, επαναλαμβάνοντας τα επιχειρήματα που είχε αναπτύξει λίγα χρόνια πριν στο έργο του *Ο επαναστατημένος άνθρωπος* [*L'Homme révolté*]: η ελευθερία της «αστικής Δύσης» και η δικαιοσύνη που «εκθειάζουν στην ανατολική Ευρώπη» οφείλουν να θέτουν αμοιβαία όρια, καθώς, όταν υπερβαίνονται, η πρώτη οδηγεί στην κοινωνική αδικία, ενώ η δεύτερη στον ολοκληρωτισμό:

Αν σχηματοποιούσαμε σε γενικές γραμμές τα πράγματα, θα ήμασταν σε θέση να πούμε ότι σήμερα η Δύση ισχυρίζεται πως δίνει το προβάδισμα στην ελευθερία έναντι της δικαιοσύνης, ενώ η Ανατολή διατείνεται ότι δίνει το προβάδισμα στη δικαιοσύνη. [...] Υπάρχει πιθανότητα να αλληλοκαταστραφούν πάνω σ' ένα σύνορο εύκολα προβλέψιμο, κραδαίνοντας η ελευθερία την ατομική βόμβα και η δικαιοσύνη μιαν άλλη [...] Έχω επομένως τη γνώμη ότι, αναπόφευκτα, η ίδια η ιστορία, που την εμπιστεύονται τόσοι άνθρωποι, θα δικαιολογήσει τούτη την εμπιστοσύνη και ότι, πράγματι, η

έννοια του μέτρου και της αντίφασης θα παίξει το παιχνίδι της σ' αυτό το σημείο (Camus, 2014, 130-2).

Ο θερμός εναγκαλισμός του «αστέρα» των γαλλικών γραμμάτων με την ελληνική αστική διάνοηση, κατά την περίφημη διάλεξη, εξηγείται εν μέρει από την πολιτική τοποθέτησή του στο δυτικό ημισφαίριο της ψυχροπολεμικής πόλωσης, του οποίου ο Aronson (2005α, 2) θεωρεί πως είναι ο «διανοητικός και ηθικός ηγέτης», αποτελώντας το αντίπαλον δέος του «φιλοκομμουνιστή» Sartre. Όσον αφορά, πάντως, στην ίδια τη σημειολογία της «κοσμικής» υποδοχής του Camus από την εγχώρια φιλελεύθερη διάνοηση, έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον –στο πλαίσιο και της μεταξύ τους ιστορικής διαμάχης– η αντικριστή ανάγνωσή της με την «ινκόγκνιτο» παρουσία του Sartre τον επόμενο χρόνο στην Αθήνα και τη μακριά από τα φώτα της δημοσιότητας αποκλειστική του συνάντηση με τους εκπροσώπους της ελληνικής αριστερής διάνοησης σε απόκεντρο εστιατόριο του Πειραιά. Όπως και αν έχουν, όμως, τα πράγματα, η αμοιβαία αβροφροσύνη και η ενθουσιώδης ατμόσφαιρα που αποπνέει η συζήτηση στο Γαλλικό Ινστιτούτο συνδέεται επίσης με τον ειδικό ρόλο που παίζει η «μεσογειακότητα» στη σκέψη και το έργο του γαλλοαλγερινού συγγραφέα.

Στη συζήτηση που προέκυψε μετά τις εισηγήσεις των ομιλητών, ο Camus δέχθηκε διάφορες ερωτήσεις από το κοινό. Παρά την επίσημη απουσία της αριστερής διάνοησης, ο Χ. Θεοδωρίδης, που πρόσφατα είχε δημοσιεύσει δύο άρθρα περί φιλοσοφίας στην *E.T.* όπου καταφερόταν ενάντια στον υπαρξισμό, θα απευθύνει ερώτηση στον γάλλο συγγραφέα σχετικά με την «έντονη επίδραση των συντριπτικών δυνάμεων της γερμανικής φιλοσοφίας πάνω στη γαλλική φιλοσοφία και στη γαλλική σκέψη» (Camus, 2014, 148-9). Με αφορμή την ερώτηση του Θεοδωρίδη ο Camus θα αδράξει την ευκαιρία να ασκήσει κριτική τόσο στον μαρξισμό (συνδέοντάς τον με τη γερμανική φιλοσοφία) όσο και στον γαλλικό υπαρξισμό, ενώ θα χαιρετίσει με ενθουσιασμό τη «συνταρακτική μεταστροφή» του Merleau-Ponty, που με την πρόσφατη έκδοση του βιβλίου του *Οι περιπέτειες της διαλεκτικής* «εγκαινιάζει μία καμπή στη γαλλική ιδεολογία» (Camus, 2014, 151-2), έργο με το οποίο, άλλωστε, επισφραγίζεται η ρήξη του τελευταίου με τον Sartre. Τέλος, σε ερώτημα που του έθεσε ο Μερλόπουλος σχετικά με τις τύχες της γαλλικής πρόσληψης της ελληνικής λογοτεχνίας και ειδικά του Καζαντζακικού έργου, ο γάλλος λογοτέχνης δεν θα φεισθεί επαίνων για τον Καζαντζάκη, τονίζοντας πως «λίγοι ξένοι συγγραφείς, σήμερα, έχουν στη Γαλλία παρόμοια λογοτεχνική παρουσία» (Camus, 2014, 179-80), ενώ θα εξάρει το έργο του Καζαντζάκη και στη συνέντευξη που παραχώρησε στο *Βήμα* την ημέρα της διάλεξης (28.4.1955). Σύμφωνα, πάντως, με κατοπινό δημοσίευμα του Φρέντυ Γερμανού στην εφημερίδα *Ελευθερία* (6.1.1960), με αφορμή τον θάνατο του Camus, ο δημοσιογράφος που είχε πάρει την εν λόγω συνέντευξη φέρεται να είχε προσπαθήσει να αποτρέψει την αναφορά του γάλλου συγγραφέα στον «κομμουνιστή» Καζαντζάκη, κάτι που ο Camus αρνήθηκε κατηγορηματικά. Ένα, αν μη τι άλλο, ενδεικτικό στιγμιότυπο του κλίματος που επικρατούσε στη μετεμφυλιακή Ελλάδα, το οποίο επικαθόριζε δραματικά τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονταν αμφότερες οι αντιμαχόμενες πλευρές τα λογοτεχνικά ζητήματα.

4. Ο Camus, η ελληνική Αριστερά και ο «αστικός πεσσιμισμός»

Στο φορτισμένο ψυχροπολεμικό κλίμα της Ελλάδας του 1950 είναι, επίσης, εύγλωττη η απουσία των εκπροσώπων της αριστερής διανόησης από τη συζήτηση στο Γαλλικό Ινστιτούτο, τους οποίους, όμως, όπως φαίνεται, κάθε άλλο παρά αδιάφορους άφησε η επίσκεψη του γάλλου συγγραφέα. Με αφορμή την παραπάνω συζήτηση, δημοσιεύονται στην *Αυγή* και την *E.T.* μια σειρά επικριτικών άρθρων από τους αριστερούς διανοούμενους, προεξάρχοντας του Μάρκου Αυγέρη, με στόχο τον Camus και τον «αστικό πεσσιμισμό». Το εναρκτήριο λάκτισμα της αντίδρασης της Αριστεράς απέναντι στην «κοσμική συγκέντρωση», στην οποία «μάντρωσαν οι δικοί μας “επίσημοι” και “μισοεπίσημοι”» την «ξένη εξοχότητα», θα δώσει ο Κ. Δ. Σωτηρίου (1955) από τις στήλες της *Αυγής* με το άρθρο «Η “φιλοσοφία” του Καμύ: συμπεράσματα από μια συζήτηση στο Γαλλικό Ινστιτούτο». Ο Camus, ο οποίος, όπως σημειώνεται από τον αρθρογράφο, «είναι και λίγο φιλόσοφος, όσο κι αν το αρνιέται ο ίδιος», εντάσσεται, αίφνης, στο «βαλτόνερο του εξιστανσιαλισμού ή του υπαρξισμού», ενώ συνδέεται αίφνης με τις «καινούργιες φιλοσοφικές φάσεις του ιμπεριαλισμού» και εμμέσως με τον «χιτλερικό εθνικοσοσιαλισμό» (Σωτηρίου, 1955). Συγκαταλέγοντας στον αστερισμό του υπαρξισμού τόσο τον «αρχηγό του υπαρξισμού στη Γαλλία Σαρτρ» και τον «ηγέτη του γερμανικού υπαρξισμού Χάιντεργκερ» [sic] όσο και τον «Γάλλο υπαρξιστή Ζωρζ Μπατάιγ» [sic!], ο κριτικός της *Αυγής* θα προχωρήσει στην περιγραφή του «παράλογου» του Camus ως «λογικού μηδενισμού» που οδηγεί σε μία «μακάρια» αδιαφορία απέναντι στον κόσμο (Σωτηρίου, 1955), παραπέμποντας στον *Ξένο* [*L'Étranger*], αλλά και στη διάσημη διατύπωση του Camus της μεταφοράς της ανθρώπινης ύπαρξης μέσω του μυθικού διακειμένου του «ευτυχισμένου» Σίσυφου. Παρά, όμως, τη σκληρή στάση που τηρείται απέναντι στους εκπροσώπους του υπαρξισμού, ενδιαφέρον προκαλεί η ιδιαίτερος θετική μνεία της σαρτρικής θεωρίας της στράτευσης, η οποία αντιδιαστέλλεται προς τη λογοτεχνία του «παραλογισμού» του Camus.

Ο Σωτηρίου, πάντως, πιστός στο πνεύμα του Ψυχρού Πολέμου, περνώντας διαδοχικά από τη φιλοσοφική στη λογοτεχνική κριτική, καταλήγει στο τέλος, αναπόφευκτα θα έλεγε κανείς, στην αμιγώς πολιτική κριτική, τόσο στον γάλλο καλεσμένο, όσο και στην εγχώρια «επίσημη» διανόηση, η οποία –τόσο στην εν λόγω συζήτηση όσο και στο Συνέδριο Φιλοσοφίας που έλαβε χώρα τον ίδιο εκείνο μήνα στην Αθήνα– ελέγχεται από τον αρθρογράφο της *Αυγής* για την «ποιοτική και ποσοτική ανεπάρκειά της». Παρομοίως, στις σελίδες της *E.T.*, σε αντίστοιχο άρθρο που αφορά στη συζήτηση στο Γαλλικό Ινστιτούτο, με τον χαρακτηριστικό τίτλο «Μεσογιακά» (παραπέμποντας στην ειρωνική αναφορά των Sartre και Jeanson στο «μεσογιακό» μέτρο του Camus), υιοθετείται αφοριστική στάση απέναντι στον «βούρκο και τον σπαραγμό» του «αντιορθολογικού» και «αντιεπιστημονικού» υπαρξισμού, ο οποίος χαρακτηρίζεται εκ νέου ως «καινούργια φάση της φιλοσοφίας του ιμπεριαλισμού» (Μεσογιακά, 1955, 501). Στο άρθρο της *E.T.* γίνεται, μάλιστα, εκτενής αναφορά στον Sartre και τη «littérature engagée», η οποία τοποθετείται στον αντίποδα της «λογοτεχνίας του παραλόγου» που πρεσβεύει ο Camus και «οι άλλοι της σειράς του» (Μεσογιακά, 1955, 501). Αξίζει να σημειωθεί ότι έχει αρχίσει δειλά αλλά σταθερά να καλλιεργείται στους κόλπους της ελληνικής Αριστεράς ένα ευνοϊκότερο κλίμα απέναντι στον «πρωτεργάτη» του υπαρξισμού, ενώ, παρά τον απορριπτικό χαρακτήρα των εν λόγω άρθρων απέναντι στον Camus, διαγράφεται παράλληλα μία σιωπηρή κα-

τάφαση στη λογοτεχνική αξία του γάλλου συγγραφέα, καθώς «ανεξάρτητα από τη θέση και το νόημα της αποστολής του, ο Καμύ είναι άνθρωπος καλλιεργημένος, ενήμερος στα ζητήματα, καλός ομιλητής κι ετοιμόλογος συζητητής» (Μεσογιακά, 1955, 501). Το εμφανώς ηπιότερο ύφος του δημοσιεύματος της *E.T.* σε σχέση με τον επιθετικότερο τόνο του άρθρου της *Αυγής* (αν συνυπολογίσει κανείς το γεγονός ότι είναι πολύ πιθανό τα δύο άρθρα να γράφτηκαν από τον ίδιο κριτικό), υποδεικνύει ότι η ίδρυση του εμβληματικού περιοδικού της Αριστεράς συνδέεται με τη βαθμιαία υιοθέτηση, από πλευράς αριστερής κριτικής, μίας πιο μετριοπαθούς στάσης, η οποία αποφεύγει εν πολλοίς την κομματική ταύτιση στα λογοτεχνικά ζητήματα.

Εν συνεχεία, ο Μάρκος Αυγέρης δημοσιεύει στην *Αυγή* τέσσερα συναπτά άρθρα με θέμα τη συζήτηση στο Γαλλικό Ινστιτούτο, ενώ θα είναι αυτός που θα αναλάβει εκ μέρους της Αριστεράς, πέντε χρόνια αργότερα, να συντάξει τη νεκρολογία του Camus. Αρχικά, ο Camus χαρακτηρίζεται από τον κριτικό της *Αυγής* «σαν ένας από τους πιο σημαντικούς νέους λογοτέχνες της Γαλλίας», ενώ τοποθετείται στη χορεία των «φιλοσοφημένων λογοτεχνών» της Γαλλίας που ανήκουν στον αστερισμό του υπαρξισμού, «τη σύγχρονη αυτή φιλοσοφία της αγωνίας» (Αυγέρης, 1978α, 23). Μεταξύ των «φιλοσόφων ή φιλοσοφημένων λογοτεχνών» του γαλλικού υπαρξισμού, ο Αυγέρης απαριθμεί τους εξής: Sartre, Merleau-Ponty, Simone de Beauvoir, Gabriel Marcel, Jean Wahl, Gaston Bachelard [sic] και Malraux, που «ο πεσσιμισμός του έχει πολλά κοινά στοιχεία με τον υπαρξισμό» (Αυγέρης, 1978α, 23). Όσον αφορά τον υπαρξισμό, ο Αυγέρης τον περιγράφει ως φιλοσοφία «υποκειμενική, εμπρεσσιονιστική και περιγραφική, παρακμή και διάλυση της αστικής κλασικής φιλοσοφίας», καθώς περιορίζεται στην «ανάλυση της εσωτερικής απελπισίας του αστικού κόσμου», αντανακλώντας, σύμφωνα με τον έλληνα μαρξιστή, καλύτερα από κάθε άλλο ιδεολογικό ρεύμα τον «αστικό πεσσιμισμό» (Αυγέρης, 1968α, 25). Συνεπώς στον ιστορικό ντετερμινισμό του επίσημου μαρξιστικού δόγματος, ο κριτικός της *Αυγής* ταυτίζει τον υπαρξισμό με την αστική απαισιοδοξία, η οποία βρίσκει το «παρήγορο υπνωτικό» της άλλοτε στις θρησκευόμενες και άλλοτε στις άθεες εκδοχές του. Ειδικά για τον Camus, –παρότι σημειώνει πως «ακολουθεί έναν δικό του δρόμο», ο οποίος «αρνιέται τον υπαρξισμό»– ο κριτικός αποφαίνεται τελικά πως «μερικές από τις κύριες ιδέες του είναι υπαρξιστικές· η αντίληψή του, λόγου χάρη, πως ο άνθρωπος με τη συνείδησή του είναι ένας τραγικός ξένος μέσα σ' έναν κόσμο βουβό και κουφό, χωρίς συνείδηση και πως η ύπαρξη είναι βασικά παράλογη, είναι δυο ιδέες υπαρξιστικές» (Αυγέρης, 1978α, 24).

Παρά τη ρητή αντίθεσή του στις φιλοσοφίες του υπαρξισμού, η στάση που επιφυλάσσει ο Αυγέρης απέναντι στον Sartre είναι πολύ πιο θετική εν σχέσει προς τους άλλους υπαρξιστές, διότι –αν και θεωρείται «αρχηγός του γαλλικού υπαρξισμού»– ξεχωρίζει παγκοσμίως ως μία «εξαιρετική φυσιογνωμία» των γαλλικών γραμμάτων, μετασχηματίζει τη φιλοσοφία του και αγωνίζεται να υπερβεί τον πρώιμο «νιχιλισμό» της σκέψης του, πλησιάζοντας «όλο και περισσότερο προς τις ιστορικές δυνάμεις της προόδου» (Αυγέρης, 1978α, 25). Συνεπώς, ο επίσημος κριτικός της Αριστεράς, αντιπαραθέτοντας τον Sartre προς τον Camus και τους λοιπούς υπαρξιστές, υποδέχεται ευμενώς την «προοδευτική» στροφή του πρώτου, η οποία οδήγησε στην αντικειμενική συνοδοιπορία του με το παγκόσμιο κομμουνιστικό κίνημα, χαιρετίζει τη στράτευση του σε έναν «νέο ουμανισμό», στα «άμεσα προβλήματα της ζωής» και τις «θετικές αξίες», παρα-

μερίζοντας την «απαισιοδοξία» της προγενέστερης φιλοσοφίας του (Αυγέρης, 1978α, 25).

Επομένως, με αφορμή την επίσκεψη του Camus στην Αθήνα, στα συμφραζόμενα της πρόσφατης διαμάχης των δύο ηγετικών μορφών της ψυχροπολεμικής περιόδου, έρχονται στο προσκήνιο όχι μόνο οι αγεφύρωτες ιδεολογικές διαφορές της ελληνικής Αριστεράς με τον Camus, ο οποίος φέρεται να ενσαρκώνει τον ηθικο-πολιτικό ρόλο μιας αντι-κομμουνιστικής προφητείας για τους διανοούμενους, αλλά και η θετική μεταστροφή του κλίματος απέναντι στον Sartre. Επιπλέον, ο Αυγέρης στα τρία επόμενα άρθρα που αφιέρωσε στη συζήτηση του Camus με τους εκπροσώπους της ελληνικής διάνοησης θα αναπτύξει διεξοδικότερα την ιδεολογική κριτική του, αποτυπώνοντας ανάγλυφα τις κόκκινες γραμμές της ψυχροπολεμικής περιόδου, με προεξάρχουσα την ταύτιση φασισμού και κομμουνισμού και την τοποθέτησή τους «στο ίδιο καλάθι του ολοκληρωτισμού» (Αυγέρης, 1978β, 28). Παρότι η ένταση και η έκταση που έλαβε η επίσκεψη του Camus στην αριστερή αρθρογραφία της εποχής μαρτυρούν μία υπόρρητη παραδοχή της λογοτεχνικής του αξίας, στο ιδεολογικά φορτισμένο κλίμα της μετεμφυλιακής Ελλάδας, ο αρνητικός απολογισμός της εν λόγω επίσκεψης μοιάζει ιστορικά αναπόφευκτος. Ο Μάρκος Αυγέρης (1978δ, 39) τελικώς θα αποφανθεί: ο Camus «κλείνεται ολόκληρος μέσα στις σημερινές αντιδραστικές φιλοσοφίες».

5. Το Βραβείο Νόμπελ και η έμμεση πρόσληψη της διαμάχης

Το 1957, δύο χρόνια μετά την επίσκεψή του στην Ελλάδα, θα απονεμηθεί στον Albert Camus το Βραβείο Νόμπελ της Λογοτεχνίας, συμβάν εμβληματικής σημασίας για την παγκόσμια καθιέρωση του γάλλου λογοτέχνη. Τόσο στην *Αυγή* όσο και στην *E.T.*, οι έντυπες κριτικές ανταποκρίσεις στη βράβευση του γάλλου συγγραφέα βρίσκουν, όπως είναι αναμενόμενο, αφορμή για μία εκ νέου επίθεση στον «κήρυκα του παράλογου της ανθρώπινης ζωής», βάζοντας, επίσης, στο στόχαστρο τον ίδιο τον θεσμό της Σουηδικής Ακαδημίας. Όντας το «βραβείο του οικουμενικού», ήτοι «το πιο έγκυρο και το πιο αδιαμφισβήτητο βραβείο πέρα από τα σύνορα του λογοτεχνικού σύμπαντος» (Casanova, 2011, 191), το βραβείο Νόμπελ δείχνει να συμπυκνώνει σε συμβολικό επίπεδο όλη την ένταση του παγκόσμιου ψυχροπολεμικού –πολιτισμικού και πολιτικού– ανταγωνισμού. Δεν είναι τυχαίο, άλλωστε, το γεγονός ότι η άρνηση του βραβείου από τον Sartre, λίγα χρόνια αργότερα, θα σχολιαστεί με διθυραμβικούς τόνους από τις σελίδες της *Αυγής*. Ο αρθρογράφος της *Αυγής*, λοιπόν, Κώστας Σταματίου (1957), γνωστός αργότερα για το συστηματικό μεταφραστικό ενδιαφέρον του γύρω από το έργο του Sartre, τιτλοφορώντας το άρθρο του «Ο Αλμπέρ Καμύ: μια “επαναστατημένη” ψυχή (το φετεινό Νόμπελ Λογοτεχνίας)», αντλεί έμπνευση από τον τίτλο του επίμαχου άρθρου του Francis Jeanson που είχε πυροδοτήσει την ιστορική διαμάχη μεταξύ Sartre και Camus, καθιστώντας, εξ αρχής, σαφείς τις διαθέσεις του απέναντι στη βράβευση.

Η προσφυγή της αριστερής κριτικής στη γνώριμη διάκριση μεταξύ ακμής/παρακμής, νεότητας/γήρατος, υγείας/ασθένειας, γέννησης/θανάτου είναι εύγλωττη: η αισιοδοξία, η πρόοδος, η νιότη, «η αγωνία που ακολουθεί τη γέννηση και την ανάπτυξη ενός καινούργιου κόσμου» αντιπαραβάλλονται προς την απαισιοδοξία, την παρακμή, το γήρας (εξού η ειρωνική αναφορά στα «αρτηριοσκληρωτικά γεροντάκια της Σουηδικής Ακαδημίας»), την «επιθανάτια αγωνία

του παλιού κόσμου», την οποία εκφράζει το έργο του Camus, διαμορφώνουν το επίσημο αναγνωστικό πρωτόκολλο της αριστερής κριτικής. Μολαταύτα, παρά τις ιδεολογικές ενστάσεις, η κατάφαση του αριστερού κριτικού στο λογοτεχνικό ταλέντο και το «αριστοτεχνικό ύφος» του γάλλου συγγραφέα, τον οποίο θεωρεί ανώτερο του Hemingway, μοιάζει σχεδόν αδιαμφισβήτητη, ενώ δείχνει να λανθάνει ένας διακριτός ορίζοντας προσδοκιών όσον αφορά στην επινόηση ενός Camus ρεαλιστή:

Όπως και να 'ναι το πράγμα, ο Καμύ δεν το "έκλεψε" το Νόμπελ. Μπροστά στο γράψιμό του, το ύφος ενός Χεμινγκουαίη π.χ. μοιάζει αφελής πλατυασμός. Είναι τόση η περιγραφική του δύναμη, που το διάβασμα με μιας και των έξη, για παράδειγμα διηγημάτων, που αποτελούν τη συλλογή "Εξορία και Βασίλειο" είναι σχεδόν αδύνατο, ανυπόφορο. Η ακρίβεια στις λεπτομέρειες, η εκλογή των προσώπων μέσα απ' την καθημερινή πραγματικότητα, η ατμόσφαιρα που δημιουργεί, χτίζουν ένα κόσμο ολόμοιο με τον αληθινό, μ' αυτόν που ζούμε όλοι μας (Σταματίου, 1957).

Επιπλέον, με αφορμή τις αρνητικές αντιδράσεις που προκαλεί η βράβευση του Camus, ενεργοποιείται παράλληλα η επικαιροποίηση της ελληνικής πρόσληψης της διαμάχης του με τον «παλιό φίλο» του Sartre. Το γεγονός ότι στην κριτική δεξίωση της συγκεκριμένης διαμάχης η ελληνική Αριστερά τάσσεται αναφανδόν υπέρ του Sartre εξηγείται εύλογα από την αμοιβαία νομιμότητα που έχει συναφθεί στις σχέσεις του τελευταίου με το κομμουνιστικό κίνημα τα χρόνια της «συνοδοιοπορίας». Επιπλέον, είναι σαφές πλέον πως οι έλληνες αριστεροί διανοούμενοι υιοθετούν τις σαρτρικές θέσεις ως εάν οι τελευταίες να αποτελούν ένα ακόμη όπλο της μαρξιστικής κριτικής. Δείγματος χάριν, ο αρθρογράφος της *Αυγής*, στην προσπάθειά του να υποβαθμίσει την αξία του φιλοσοφικού έργου του Camus, το αντιπαραβάλλει με το αντίστοιχο του Sartre, το οποίο όχι μόνο υπερτερεί σε ευρύτητα και συστηματικότητα από το πρώτο, αλλά στέκεται σχεδόν ισότιμα πλάι σε κορυφαία θεωρητικά έργα της μαρξιστικής παράδοσης, όπως αυτά των Hegel και Marx. Αλλά η πρόσληψη της εμβληματικής διαμάχης των δύο γάλλων διανοουμένων αποτυπώνεται ενίοτε με τρόπο ακόμα πιο γλαφυρό. Συγκεκριμένα, ο Σταματίου θα προβεί σε μία έντονα βιογραφική περιγραφή της πολιτικής και διανοητικής πορείας του Camus, στον οποίο παρεμπιπτόντως αναγνωρίζεται η ενεργή συμμετοχή του στην Αντίσταση. Παρά ταύτα, ο αρθρογράφος εντοπίζει μία δραματική μετατόπιση των πολιτικών του θέσεων στα μεταπολεμικά χρόνια, καθώς, ενώ στρατεύτηκε αρχικά στην υπόθεση της «αλλαγής», των ελευθεριών και της κοινωνικής δικαιοσύνης», «απογοητευμένος από την άκαρπη συμμετοχή του στην πολιτική καθημερινότητα», αποσύρθηκε «στον πύργο του από ελεφαντόδοντο»:

Μετά ήρθε ο ψυχρός πόλεμος, που άγγιξε τον Καμύ περισσότερο από κάθε άλλο Γάλλο διανοούμενο. Στα 1951 τυπώνει το πιο ογκώδες βιβλίο του: το πολιτικό - ιστορικό δοκίμιο "Επαναστατημένος άνθρωπος". Είναι μια καταδίκη του σοβιετικού συστήματος, του σοσιαλιστικού καθεστώτος κι ένας ύμνος για τους αναρχικούς και τους μηδενιστές, τους "ατομικά επαναστατημένους". Ο Σαρτρ διακόπτει τη συνεργασία του με τον Καμύ και σ' ένα τρομερό σε

βιαιότητα άρθρο (με τον τίτλο “Η επαναστατημένη ψυχή”), γραμμένο στον παρατατικό σαν να μιλάει για κανένα πεθαμένο, χαρακτηρίζει τον Καμύ “αστό ιδεαλιστή, ελαφρώς τολστοϊκό” (Σταματίου, 1957).

Ο αρθρογράφος της *Αυγής*, αφού αποδίδει εσφαλμένα τη σύνταξη του άρθρου του Jeanson στον Sartre, περιορίζεται στα αμιγώς πολιτικά κίνητρα της ιστορικής διαμάχης, καθώς εστιάζει περισσότερο στο «αντισοβιετικό» περιεχόμενο του επίμαχου βιβλίου του Camus που πυροδότησε τη ρήξη, παραγνωρίζοντας τις φιλοσοφικές της αφετηρίες. Ο ανταποκριτής της *E.T.* από το Παρίσι μοιάζει, πάντως, να είναι πιο καλά ενημερωμένος επί του ζητήματος:

Κατά τον Καμύ, ορισμένες αρχές ανθρώπινης αλληλεγγύης ξεπερνάν κάθε ιστορικό ή πολιτικό προσδιορισμό. Αν και τούτη η γενναιόφρονη και ταυτόχρονα υπεροπτική ηθική δεν είναι απαλλαγμένη από μία μεταφυσική χροιά, ωστόσο ο αληθινός κίνδυνος της πνευματικής στάσης του Καμύ βρίσκεται αλλού. Στο όνομα αυτής της κάπως αφηρημένης ανθρώπινης αλληλεγγύης, και για να υποστηρίξει μιαν εξίσου αφηρημένη ελευθερία, ο Καμύ θεώρησε ότι μπορεί να πάρει ορισμένες πολιτικές θέσεις, χωρίς να πάψει να βρίσκεται *au-dessus de la mêlée*. Αυτή η αντίφαση που την παρουσιάζουν όλοι οι μεταφυσικοί, οι οποίοι νομίζουν ότι μπορούν να μη λάβουν υπόψη τους την ιστορία, τον οδήγησε σιγά σιγά στον πεσσιμισμό (Κέδρος, 1957β, 452).

Το παράθεμα, αν μη τι άλλο, δείχνει πως από τη σκοπιά των αριστερών διανοουμένων της ελληνικής παροικίας στο Παρίσι η αποτίμηση της περίφημης ιστορικής διαμάχης είναι αρκούντως σαρτρική: το πρόβλημα, κατά τον ανταποκριτή της *E.T.*, δεν εστιάζεται μόνο στην «υπεροπτική ηθική» του Camus ή την αντικομμουνιστική ρητορική του· εντοπίζεται, επίσης, στη μεταφυσική θέση που παίρνει απέναντι στην ιστορία. Η «αφηρημένη» στράτευση του γάλλου νομπελίστα στα φλέγοντα ιστορικά ζητήματα καταλήγει, εντέλει, να τοποθετείται «*au-dessus de la mêlée*», όπως υποδεικνύει γαλλιστί ο έλληνας αρθρογράφος. Συνεπώς, παρά την αμφιθυμική και ενίοτε συγκρουσιακή «συνάντηση» των ελλήνων αριστερών διανοουμένων με τον «υπαρξιστή» Sartre, η «δύσκολη φιλία» που συνάπτεται μεταξύ τους στο κατώφλι της ψυχροπολεμικής δεκαετίας του 1950 μοιάζει, εκεί γύρω στα 1960, να εξελίσσεται σε αταλάντευτη «συνοδοιοπορία». Από την άλλη, η σταθερά απορριπτική στάση της προδικτατορικής Αριστεράς απέναντι στον Camus, σε συνδυασμό με τον ένθερμο εναγκαλισμό του τελευταίου με φιλελεύθερους διανοουμένους όπως ο Θεοτοκάς και ο Παπανούτσος, υποδεικνύουν το εξής: ο Sartre και ο Camus –οι δύο *par excellence* διανοητικοί και ηθικοί ηγέτες του παγκόσμιου ψυχροπολεμικού πεδίου (Aronson, 2005α, 2)– δείχνουν να εκπληρώνουν αντίστοιχα –και στα καθ’ ημάς– τον ηθικό-πολιτικό ρόλο μίας φιλοκομμουνιστικής και αντικομμουνιστικής προφητείας για τους διανοούμενους στα ιστορικά συμφραζόμενα του μετεμφυλιακού διχασμού.

Βιβλιογραφία

- Αυγέρης, Μ. (1956). Ο πεσσιμισμός στη νεοελληνική ποίηση (Καβάφης, Καρυωτάκης, Βάρναλης). *Επιθεώρηση Τέχνης*, τ. Γ', τχ. 13 (Ιαν. 1956), 4-17.
- Αυγέρης, Μ. (1959). Εισαγωγή στο έργο του Καζαντζάκη. *Επιθεώρηση Τέχνης*, τ. Θ', τχ. 50-51 (Φλεβ.-Μάρ. 1959), 84-89.
- Αυγέρης, Μ. (1961α). Η παρακμή του δυτικού κόσμου και η κρίση στις πνευματικές μορφές. *Η Αυγή* (26.2.1961).
- Αυγέρης, Μ. (1961β). Παρακμή και απαισιοδοξία της αστικής φιλοσοφίας. *Η Αυγή* (5.3.1961).
- Αυγέρης, Μ. (1972). Ο θάνατος του Αλμπέρ Καμύ. *Η Αυγή* (10.1.1960). Στο Μ. Αυγέρης (1972). *Η παγκόσμια έρις*. Αθήνα: Ίκαρος, 144-148.
- Αυγέρης, Μ. (1978α). Η συζήτηση με τον Καμύ και ο αστικός πεσσιμισμός. *Η Αυγή* (19.6.1955). Στο Μ. Αυγέρης (1978). *Ιδεολογικά*. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 23-26.
- Αυγέρης, Μ. (1978β). Ο πανικός του χρόνου και η ιδεολογική άμυνα του αστισμού. *Η Αυγή* (26.6.1955). Στο Μ. Αυγέρης (1978). *Ιδεολογικά*. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 27-31.
- Αυγέρης, Μ. (1978γ). Ο δυτικός πολιτισμός και τα γνωρίσματά του. *Η Αυγή* (3.7.1955). Στο Μ. Αυγέρης (1978). *Ιδεολογικά*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 32-35.
- Αυγέρης, Μ. (1978δ). Ο αστικός πολιτισμός και η πολλαπλότητα των αρχών. *Η Αυγή* (10.7.1955). Στο Αυγέρης (1978). *Ιδεολογικά*. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 36-40.
- Αυγή* (5.10.1952). Ο υπαρξισμός: τι είναι και τι αντιπροσωπεύει (υπέρτιτλος: η αηδία της ζωής φιλοσοφικό σύστημα).
- Αυγή* (6.1.1953). Ο Ζαν Πωλ Σαρτρ για την ειρήνη.
- Αυγή* (7.1.1953). Ο Ζαν Πωλ Σαρτρ για την ειρήνη.
- Αυγή* (8.1.1953). Ο Ζαν Πωλ Σαρτρ για την ειρήνη.
- Αυγή* (22.2.1953). Το διεθνές συνέδριο της Βιέννης αποτελούσε την ενσάρκωση της ίδιας της ειρήνης (άρθρον του γάλλου συγγραφέα Ζαν Πωλ Σαρτρ).
- Αυγή* (4.4.1954). Ο κομμουνισμός και οι διανοούμενοι: Μπορεί να είναι κανείς κομμουνιστής και διανοούμενος ταυτοχρόνως;
- Αυγή* (25.8.1954). Οι διανοούμενοι στον αγώνα για την ειρήνη: Η ατομική βόμβα είναι εναντίον της ιστορίας.
- Αυγή* (26.8.1954). Οι διανοούμενοι στον αγώνα για την ειρήνη: Η ατομική βόμβα είναι εναντίον της ιστορίας.
- Αυγή* (5.6.1955). Νέο προοδευτικό έργο του Σαρτρ: ο Νεκράσσωφ (Μια συνέντευξη του συγγραφέα).
- Αυγή* (26.6.1955). Νεκράσσωφ: Ένας πίνακας από το θεατρικό έργο του Ζαν Πωλ Σαρτρ.
- Αυγή* (23.11.1956). Απάντηση των σοβιετικών συγγραφέων (Σόλοχοφ, Φέντιν, Λέονοφ).
- Αυγή* (23.10.1964), [Β. Τ.]. Ο φετεινός βραβευμένος του Νόμπελ Ζαν Πωλ Σαρτρ.
- Αυγή* (3.1.1965): Ο Σαρτρ, οι νέοι και η δύναμη της λογοτεχνίας.
- Αυγή* (10.8.1966), [Μοσχοβάκης Αντ.]. Ζαν Πωλ Σαρτρ: Δεν υπάρχει δημοκρατία με το ΚΚΕ εκτός νόμου. Συνέντευξη με τον Γάλλο σοφό στο Ηράκλειο.
- Βουρνάς, Τ. (1955). Κ. Αξελού, Φιλοσοφικές δοκιμές. *Επιθεώρηση Τέχνης*, τ. Β', τχ. 7 (Ιούλιος 1955), 74-76.

- Βώκος, Γ. (1996). Η φιλοσοφία στην *Επιθεώρηση Τέχνης*. Στο *Επιθεώρηση Τέχνης: μια κρίσιμη δωδεκαετία*, Αθήνα: Σχολή Μωραΐτη. Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, 139-150.
- Γερμανός, Φ. (6.1.1960). Μετά τον τραγικόν θάνατον του Αλμπέρ Καμύ: ένας μεγάλος συγγραφέας και φίλος της Ελλάδος. *Ελευθερία*.
- Θεοδωρίδης, Χ. (1954), Ο πόλεμος κατά του λογικού. *Επιθεώρηση Τέχνης*, τχ. 1 (Χριστούγεννα 1954), 3-11.
- Θεοδωρίδης, Χ. (1955), Η έννοια του μηδέν στη διαλεκτική διάνοηση (Ανακοίνωση στο Φιλοσοφικό Συνέδριο της Αθήνας). *Επιθεώρηση Τέχνης*, τχ. 5 (Μάιος 1955), 360-365.
- Καγιαλής, Τ. (1996). Ποίηση, ιδεολογία και λογοτεχνική κριτική στην *Επιθεώρηση Τέχνης*. Στο *Επιθεώρηση Τέχνης: μια κρίσιμη δωδεκαετία*, Αθήνα: Σχολή Μωραΐτη. Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, 47-67.
- Καραλή, Αιμ. (2005). *Μια ημιτελής άνοιξη: ιδεολογία, πολιτική και λογοτεχνία στο περιοδικό Επιθεώρηση Τέχνης (1954-1967)*. Αθήνα: Ελληνικά γράμματα.
- Καστρινάκη, Α. (2005). *Η λογοτεχνία στην παραγμένη δεκαετία 1940-1950*. Αθήνα, Πόλις.
- Κέδρος, Α. (1957α). Γράμμα από το Παρίσι. *Επιθεώρηση Τέχνης*, τ. Ε', τχ. 26 (Φεβρουάριος 1957), 205-206.
- Κέδρος, Α. (1957β). Ξένη πνευματική κίνηση. *Επιθεώρηση Τέχνης*, τ. ΣΤ', τχ. 35-36 (11.12.1957), 451-453.
- Κουφού, Α. (1996). Αισθητική και κριτική στην *Επιθεώρηση Τέχνης*: Θεωρητικές αφητηρίες και αντιπαραθέσεις. Στο *Επιθεώρηση Τέχνης: μια κρίσιμη δωδεκαετία*. Αθήνα: Σχολή Μωραΐτη. Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, 89-112.
- Μεσογιακά (1955). *Επιθεώρηση Τέχνης*, τχ. 6, (Ιούνιος 1955), 501-502.
- Μπαλωτή, Ξ. (1990). Ο Albert Camus, η Ελλάδα και τα κείμενά του στο L'Express, (αφιέρωμα στον Αλμπέρ Καμύ). *Νέα Εστία*, τ. 128, τχ. 1521 (15.11.1990), 1534-1540.
- Μπούμπη-Παππά, Ρ. (1956). Ο νεορεαλισμός στην ιταλική ποίηση. *Επιθεώρηση Τέχνης*, τ. Γ', τχ. 15 (Μάρτιος 1956), 97-98.
- Νιάρχος, Θ. (2015). Η Ευρώπη είναι σφιγμένη με καμιά εικοσαριά κορσέδες. *Τα Νέα* (24.4.2015).
- Πούχνερ, Β. (1999). *Η πρόσληψη της γαλλικής δραματουργίας στο νεοελληνικό θέατρο (17ος-20ός αιώνας: Μια πρώτη σφαιρική προσέγγιση)*. Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.
- Σαρτρ, Ζ. Π. (1947α). Ο J. P. Sartre για το έργο του. Ένα μήνυμα. *Τετράδιο*, [Ιππόκαμπος] τχ. 2 (1947), 1-2.
- Σαρτρ, Ζ. Π. (1947β), *Κεκλεισμένων των θυρών* (Αλ. Σολομός μετ.). *Τετράδιο*, τχ. 2 (1947).
- Σταματίου Κ. (1957). Ο Αλμπέρ Καμύ: μια 'επαναστατημένη' ψυχή (το φετινό Νόμπελ Λογοτεχνίας). *Η Αυγή* (20.10.1957).
- Σταύρου, Γ. (1955α). *Κεκλεισμένων των θυρών*. *Η Αυγή* (9.3.1955).
- Σταύρου, Γ. (1955β). *Θέατρο: κεκλεισμένων των θυρών*. *Επιθεώρηση Τέχνης*, τχ. 3 (Μάρτιος 1955), 233-235.
- Σωτηρίου, Κ. Δ. (1955). Η 'φιλοσοφία' του Καμύ: Συμπεράσματα από μια συζήτηση στο Γαλλικό Ινστιτούτο. *Η Αυγή* (20.5.1955).

- Aronson, R. (2002). The Third Man in the Story: Ronald Aronson Discusses the Sartre-Camus Conflict with Francis Jeanson. Στο *Sartre Studies International*, τ. 8 (τχ. 2), 20-67.
- Aronson, R. (2005α). *Camus and Sartre: the story of a friendship and the quarrel that ended it*. Chigago: The University of Chicago Press.
- Aronson, R. (2005β). Camus versus Sartre: The Unresolved Conflict. Στο *Sartre Studies International*, τ.11 (τχ. 1/2), Sartre Today: A Centenary (2005), 302-310.
- Birchall, I. (2004). *Sartre against Stalinism*. Oxford & NY: Berghahn Books.
- Bourdieu, P. (2006). *Οι κανόνες της τέχνης: γένεση και δομή του λογοτεχνικού πεδίου* (Ε. Γιαννοπούλου μετ.). Αθήνα: Πατάκη.
- Casanova, P. (2011). *Η παγκόσμια πολιτεία των γραμμάτων* (Ε. Γιαννοπούλου, μετ.). Αθήνα: Καστανιώτης.
- Camus, A. (1942). *Le Mythe de Sisyphe*. Paris: Gallimard.
- Camus, A. (1971). *Ο επαναστατημένος άνθρωπος* (Τζ. Τσακίρη, μετ.). Αθήνα: Μπουκουμάνης.
- Camus, A. (2014). *Το μέλλον του ευρωπαϊκού πολιτισμού: συζήτηση στρογγυλής τραπέζης υπό την προεδρία του Άγγελου Κατακουζηνού*. Αθήνα: Πατάκης.
- Chebel d'Appollonia, A. (1991). *Histoire des intellectuels en France*. τ. 1, Brussels: Editions Complexe.
- Contat M. & Rybalka M. (Eds.) (1974). *The Writings of Jean-Paul Sartre*. τ. 1, *A Bibliographical Life* (R. McCleary μετ.). Evanston, Ill.: Northwestern University Press.
- Dosse, F. (2018). *La saga des intellectuels français 1944-1989*. τ. 1 [À l'épreuve de l'histoire (1944-1968)]. Paris: Gallimard.
- Drake, D. (2006). Sartre et Le Parti Communiste Français (PCF) Après La Libération (1944-1948). Στο *Sens Public, Revue Internationale International Web Journal*.
- Drake, D. (2010). The 'Anti-Existentialist Offensive': The French Communist Party against Sartre (1944-1948). Στο *Sartre Studies International* 16 (τχ. 1).
- Flynn, T. (2012). Political Existentialism: The Career of Sartre's Political Thought. Στο S. Crowell (Ed.). (2012). *The Cambridge Companion to Existentialism*. Cambridge: Cambridge University Press, 227-51.
- Flynn, T. (2014). *Sartre: A Philosophical Biography*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Jeanson, F. (1952). Albert Camus ou l'âme révolté. *Les Temps Modernes*, τχ. 79 (Μάιος 1952), 2070-2090.
- McBride, W. L. (1997). The Polemic in the Pages of *Les Temps Modernes* (1952). Στο W. L. McBride (Ed.). *Sartre's French Contemporaries and Enduring Influences*. New York: Garland Publishing, 79-93.
- O'Donohoe, B. (2005). *Sartre's theatre: Acts for life*. Bern: Peter Lang.
- Santoni, R. E. (2003). *Sartre on violence: curiously ambivalent*. Pennsylvania, US: The Pennsylvania State University Press.
- Sartre, J-P. (1952). Réponse à Albert Camus. *Les Temps Modernes*, αρ. 82, (Αύγουστος 1952), 334-53. Στο J-P. Sartre (1964). *Situations IV*, Paris: Gallimard, 90-125.
- Sartre, J-P. (1954). Les impressions de Jean Paul Sartre sur son voyage en U.R.S.S.. *Libération* (15.7.1954).

- Sprintzen, D. A. & van den Hoven, A. (2005). *Sartre and Camus: A Historic Confrontation*. US: Humanity Books.
- Todd, O. (1998). *Albert Camus. A life* (B. Ivry μετ.). New York: Alfred A. Knopf.

Summary

Panagiotis Arvanitis

Jean-Paul Sartre and Albert Camus in post-civil war Greece (1952-1960). Aspects of the reception of their historic confrontation

This paper examines aspects of the Greek reception of the historic confrontation between Sartre and Camus, which was to be decisively determined by the post-civil war polarization. It begins by recalling the 1952 quarrel that put a definitive end to their friendship, and then presents the powerful impact of their thought on the literary field of post-civil war Greece. Through the integration of evidence from literary reviews and journals, this study demonstrates the transformations caused by Sartre's "turn" as a fellow traveler of the communist movement, considering that the Greek Left had previously adopted the "anti-existentialist offensive" of the French Communist Party. The highlighting of the intense reactions to both Camus's emblematic visit to Athens in 1955 and his award of the Nobel Prize for Literature in 1957 aims to project the ideological antagonisms of the period in Greece into the framework of the Cold War conflict. Despite the fact that the relationship between Greek left intellectuals and Sartre the "existentialist" was often conflictual, the "uneasy friendship" between them at the beginning of the 1950s seems to evolve around 1960 into an unshakable "companionship", while the consistently negative attitude of the pre-dictatorship Left towards Camus, combined with the latter's fervent embrace by liberal intellectuals, suggests the following: Sartre and Camus as moral and intellectual leaders fulfill, in the historical context of the Cold War as well as in that of the post-civil war division in Greece, a pro-communist and an anti-communist prophecy for intellectuals, respectively.